

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ (1980-2000)

Αγγελική ΜΑΣΤΡΟΜΙΧΑΛΑΚΗ

Η εργασία αυτή παρουσιάζει το Νομοθετικό Πλαίσιο που αναφέρεται στην εκπαίδευση μαθητών με αναπηρία κατά την περίοδο 1980-2000.

Συγκεκριμένα μελετούμε το Νομοθετικό Πλαίσιο που αφορά στην εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία. Αναλυτικότερα, ερευνούμε σημεία Νόμων και Προεδρικών Διαταγμάτων κατά την περίοδο 1980-2000 στην Ελλάδα. Ειδικότερα δίνουμε έμφαση στο είδος και τους σκοπούς της εκπαίδευσης των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Μελετούμε ακολούθως τα ειδικά μέτρα για την επίτευξη των γενικών και ειδικών στόχων, όπως: α) την κατάρτιση και εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων και μεθόδων διδασκαλίας, β) τη χρησιμοποίηση διδακτικού υλικού, γ) τη χορήγηση οργάνων και λοιπού ειδικού εξοπλισμού, δ) την παροχή κάθε είδους διευκολύνσεων και εργονομικών διευθετήσεων.

Η ερευνητική μέθοδος που ακολουθούμε είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Ειδικότερα, τα άρθρα των Νόμων ταξινομήθηκαν σε δύο κατηγορίες. Για τη διευκόλυνση της ανάλυσης των δεδομένων, η υπο εξέταση περίοδος χωρίστηκε σε δύο επιμέρους περιόδους, ήτοι: 1980-1990, 1990-2000. Στην καθεμιά περίοδο παρουσιάζουμε το σύνολο των τροποποιήσεων και των νομοθετικών ρυθμίσεων για την ισότιμη εκπαίδευση των μαθητών με οποιοδήποτε είδος αναπηρίας.

Η ανάγκη για την αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης οδήγησε το κράτος σε νομοθετικές ρυθμίσεις που αναφέρονται στην ισότιμη θέση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στο σχολικό περιβάλλον.

Social justice in the education of people with special needs (1980-2000).

This study presents the legal framework for the education of disabled students during the years 1980 - 2000.

All the relevant articles of laws and presidential ordinances passed during the period 1980 - 2000 have been examined and extra emphasis has been placed on the aims and the kind of the education provided to people with special educational needs. Moreover, the special measures taken for the achievement of general as well as more specific aims have been studied. Some of these aims are the following:

1. the acquisition of the necessary knowledge so as to implement special programs and adopt new teaching approaches.
2. the use of appropriate teaching material.
3. the provision of the necessary equipment.
4. the provision of suitable ergonomic facilities.

The research method which has been adopted is the qualitative analysis of the data. To facilitate the analysis of this data, the relevant legal articles have been placed into two categories and each decade (1980 - 1990 and 1990 - 2000) has been dealt with separately. The legal action taken in order to provide an equal education system to students with special needs of any kind during each decade is being presented.

The need for social justice has led the government to a reform process which aims at equality in education for those with special needs in the school environment.

A. ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1980-2000)

A.1. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία, στο πλαίσιο της διαπαιδαγώγησης της νέας γενιάς για την οικοδόμηση ενός διαφορετικού μέλλοντος, αναζητεί αξίες όπως το σεβασμό της ιδιαιτερότητας του άλλου. Αυτό επιτυγχάνεται με τη δύναμη της αγωγής, ως το σύνολο των

επιδράσεων που δέχεται ο άνθρωπος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του από το περιβάλλον του (φυσικό, οικογενειακό, οικολογικό και κοινωνικο-πολιτιστικό) γενικά (αγωγή ως αλληλεπίδραση) και ειδικότερα, κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, από τους παιδαγωγούς (γονείς, δασκάλους ή άλλους φορείς συστηματικής αγωγής).

Είναι γεγονός ότι όλες οι κοινωνίες, ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες, αντιμετωπίζουν με διαφορετική ένταση και σε διαφορετικό βαθμό τις αλληλοσυγκρουόμενες απαιτήσεις και διαδικασίες που σχετίζονται με βασικές κατευθύνσεις της εκπαίδευσης (Διακήρυξη της Σαλαμάνκα, 1994). Τα άτομα με ειδικές ανάγκες θεωρούνται σήμερα ισότιμα μέλη της κοινωνίας μας. Η εκπαίδευση, από την προσχολική ηλικία μέχρι και την επαγγελματική εκπαίδευση μετά το σχολείο, είναι μια σημαντική ανάγκη όλων των παιδιών που έχουν κάποια μειονεξία. Έως ένα σημείο, η φύση της εκπαίδευσης καθορίζεται από τη φύση των προσφερόμενων παροχών, καθώς και από την εκτίμηση των αναγκών του παιδιού (Randall L. Braddom, 2000²). Βέβαια, αν λάβουμε υπόψη ότι για διάφορους λόγους ορισμένα πρόσωπα εμφανίζουν απλές ή πολλαπλές μειονεξίες, η έννοια των ίσων ευκαιριών προϋποθέτει άνιση – αναλογική προσφορά της οποιασδήποτε παροχής (Δελλασούδας, 2005).

Σύμφωνα με τη διακήρυξη της Ε.Σ.Α.Μ.Α., με την ευκαιρία της 3^{ης} Δεκεμβρίου (Εθνική Ημέρα ΑΜΑ Νόμος 2430/ 96) του έτους 1999, τονίστηκε ιδιαίτερα ότι:

- 1) Η αναπηρία συνδέεται με την άσκηση θεμελιωδών και αναπαλλοτριωτών ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων.
- 2) Όλα τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα ασκούνται από όλους τους πολίτες με βάση τη διαφορετικότητά τους.
- 3) Τα ΑΜΑ αντιμετωπίζουν τρεις μορφές άδικης διάκρισης – άμεση διάκριση, έμμεση διάκριση και μορφές άδικης διάκρισης - που δημιουργούνται από κοινωνικούς και νομικούς περιορισμούς οι οποίοι έχουν επιβληθεί στην άσκηση των δικαιωμάτων τους.

«Από εκπαιδευτικής πλευράς έχουν δικαιώματα για ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες - οι οποίες πρέπει να τους παρέχονται συστηματικά και μεθοδικά- από το ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα, με εσωτερική (εσωσχολική) διαφοροποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όταν και όσο χρειάζεται, ανάλογα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες τους (άρθρο 16, παρ. 4 του Συντάγματος), χωρίς υποτιμητικές ετικέτες και ρατσιστικές διακρίσεις ή αντιπαιδαγωγικές, αντιψυχολογικές και τραυματικές αντιμετωπίσεις» (Δελτίο Πληροφοριών Ειδικής Αγωγής, 1994).

Η Ελλάδα, ως μέλος πλέον της Ε.Ε., οφείλει, έχει δικαίωμα και εθνικό συμφέρον να παρέχει στους πολίτες της, όλες τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες τις οποίες οργανώνει και ενισχύει η Ε.Ε., σ' όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης.

Η πληροφόρηση, η ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου, η αλλαγή στάσης και νοοτροπίας, έναντι των ατόμων με ειδικές ανάγκες και ιδίως των παιδιών, οι σύγχρονες ψυχοπαιδαγωγικές και κοινωνικές αντιλήψεις, καθώς και οι σχετικές προσπάθειες διαφώτισης και πληροφόρησης για τα άτομα με δυσλειτουργίες, έχουν συντελέσει σημαντικά τόσο στη βελτίωση της αλληλοαποδοχής όσο και στην αναζήτηση και απαίτηση καλύτερης φροντίδας εκπαίδευσης και αποκατάστασης των ατόμων με ειδικές ανάγκες ως ισότιμων συμπολιτών (Γενά, 2002γ).

Η Ευρώπη ως κοινότητα βασίζεται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ελευθερία. Υιοθετήθηκε δε για την περίοδο 1988-1991 το πρόγραμμα HELIOS

Η λέξη HELIOS προέρχεται από τα αρχικά γράμματα της ελληνικής λέξης ΗΛΙΟΣ:

H – (Handicapped people in)	- Ανάπηρα άτομα στην
E – (Europe)	- Ευρώπη
L – (Living)	- που ζουν
I – (Independently)	- ανεξάρτητα
O – (in an Open)	- σε μια ανοικτή
S – (Society)	- κοινωνία

που, στην πραγματικότητα, αποτελεί το νομοθετικό πλαίσιο για το σύνολο των δραστηριοτήτων σε κοινοτικό επίπεδο, που στοχεύουν στην ένταξη των ατόμων που μειονεκτούν (Van-derhaeghen, 1995²). Ως μέλος της Ευρωπαϊκής κοινότητας και η Ελλάδα βρίσκεται στην πο-

ρεία των παραπάνω στόχων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, HELIOS II, 1996). Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι κατά το διάστημα 1980-2000 η στάση της κοινωνίας απέναντι στα άτομα με ειδικές ανάγκες έχει μεταβληθεί σημαντικά σε σχέση με το παρελθόν. Αυτό οφείλεται σε κοινωνικούς, ηθικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς και ιδεολογικούς λόγους. Η μεταβολή αυτή επηρέασε τις στάσεις της κοινωνίας απέναντι στα άτομα με αναπηρία, αλλά και στους γονείς τους.

Οι κυριότεροι σταθμοί της Ειδικής Εκπαίδευσης στη χώρα μας δημιουργήθηκαν ιστορικά, και ειδικότερα η μετά το 1975 πολιτικοκοινωνική και εκπαιδευτική κατάσταση όπου παρατηρείται κάποια κινητικότητα όχι μόνο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αλλά και της κρατικής παρέμβασης στα θέματα Ειδικής Αγωγής και Ειδικής Εκπαίδευσης, με κορυφαίο Νόμο τον Ν. 1143/81 για την Ειδική Αγωγή αρχικά και τον Ν. 1566/85 για τη Γενική Εκπαίδευση, καθώς και άλλους νόμους και Προεδρικά Διατάγματα, όπου οριοθετούνται ζητήματα Ειδικής Εκπαίδευσης.

A. 2. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ (1980-2000)

Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα κατά πόσο απένειμε δίκαια τα δικαιώματα, τις ευκαιρίες, τις παροχές, τις επιλογές για παιδιά που παρουσίαζαν κάποια αναπηρία ή μειονεξία, είτε εκ γενετής είτε επίκτητα;

Φέρθηκε ισότιμα το κράτος και η κοινωνία σε ισότιμους πολίτες; Στην παρούσα εργασία αναλύσαμε τη διαλεκτική σχέση Μέρους και Όλου. Επιλέξαμε ως αρχή μελέτης και ανάλυσης τη διαλεκτική σχέση με το Όλον, δηλαδή την κοινωνικο-πολιτική, οικονομική και πολιτιστική πραγματικότητα της περιόδου 1980-2000. Σταθήκαμε σε σημεία – μέρη των νόμων που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αφορούν τα άτομα με αναπηρία και τη διαλεκτική σχέση με το κράτος δικαίου.

Σημαντικά ερωτήματα που θα διερευνηθούν αναλύοντας τμήματα νόμων της περιόδου 1980-2000, που αφορούν αυτά τα ζητήματα. Εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες επέδρασαν στη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου για την ειδική εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία. Ειδικότερα:

Στους *εξωγενείς παράγοντες* ανήκουν οι αγώνες και οι διακηρύξεις του παγκόσμιου αναπηρικού κινήματος. Επιρροή έχουν ασκήσει οι διακηρύξεις των δικαιωμάτων:

- α) Των πνευματικά καθυστερημένων ατόμων (Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών 1971/απόφαση 2856).
- β) Τα κείμενα του Nils – Ivar Sundberg (UNESCO, Μάλαγα Ισπανίας, 1981).
- γ) Η Διακήρυξη της Σαλαμάνκα και το Πλαίσιο Δράσης (Ισπανία, 1994).
- δ) Οι κυρώσεις των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του παιδιού (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1992, 1996, 1997, 2000).

Στους *ενδογενείς παράγοντες* επιρροής οι εκάστοτε εκπαιδευτικές πολιτικές για τα άτομα με ιδιαίτερες ανάγκες δέχονται επιδράσεις από:

- α) τις οικογένειες που φροντίζουν τους αναπήρους (ΠΟΣΓΚΑΜΕΑ) και
- β) τους ίδιους τους αναπήρους που μπορούν να υποστηρίξουν τις θέσεις τους (ΕΣΑΕΑ) καθώς και τους εργαζόμενους στην Ειδική Αγωγή (ΠΕΣΕΑ).

Γι' αυτό η Ειδική Αγωγή προϋποθέτει διεπιστημονική συνεργασία, γι' αυτό κι έχει δεχτεί επιρροές από διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Η ιατρική, η ψυχολογία, η παιδαγωγική, η κοινωνιολογία, η βιολογία, η ψυχανάλυση, η νευροχειρουργική κ.λπ. την προσδιόρισαν κατά περιόδους. Η ανάπτυξη αυτών των επιρροών σε συγκεκριμένα μοντέλα εκπαιδευτικής αντιμετώπισης οφείλεται στη δυσκολία κατανόησης και προσδιορισμού της ειδικής εκπαιδευτικής ανάγκης και των εκπαιδευτικών προβλημάτων που απορρέουν από την κατηγορία και το βαθμό της αναπηρίας του ατόμου (Μαστρομιχαλάκη, 2007). Το εκπαιδευτικό μοντέλο που αναπτύσσεται φαίνεται να συγκλίνει προς την πολιτική της ένταξης και ενσωμάτωσης των ατόμων με ιδιαίτερες ανάγκες μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα (Πολυχρονοπούλου, 2003).

A. 3. ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ- Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ- ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ- Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Κατά την Κοινωνική Ψυχολογία το άτομο με αναπηρία μπορεί να ενταχθεί στο σχήμα της Οικολογικής Ψυχολογίας. Εκεί τα άτομα με αναπηρία απεικονίζονται με ένα διαφορετικής διαμέτρου κύκλο, ώστε να υπάρχουν πέντε ομόκεντροι κύκλοι, ο καθένας από τους οποίους είναι ενσωματωμένος στο μεγαλύτερό του (Γεώργας, 1986). Η παράσταση αυτή συμβολίζει

την οικολογική πραγματικότητα, δηλαδή ότι το άτομο ο κεντρικός κύκλος, περιβάλλεται από τις επιμέρους οικογενειακές, ανθρώπινες - σχολικές, κοινωνικές και οικολογικές δυνάμεις, οι οποίες το επηρεάζουν με βάρος ανάλογο με την απόστασή τους από τον κεντρικό κύκλο. Το παιδί είναι στο κέντρο της εκπαιδευτικής πραγματικότητας και ιδιαίτερα της ειδικής αγωγής.

Για την επίτευξη των σκοπών της ειδικής αγωγής μεγάλη σημασία έχει η *συνεργασία του σχολείου με τις οικογένειες* των ατόμων με ιδιαίτερες ανάγκες (Κρουσταλάκης, 1994). Από νωρίς θα πρέπει ν' αρχίζει αυτή η συνεργασία και να συνεχίζεται σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και, γενικά, σ' όλα τα στάδια ανάπτυξης των παιδιών ως την τελική επαγγελματική και κοινωνική τους αποκατάσταση. Σήμερα, σε ό, τι αφορά στην Ειδική Αγωγή, έχει γίνει αντιληπτό ότι αυτό το οποίο απαιτείται δεν είναι ο διαχωρισμός προσώπων και δράσεων αλλά η *συμπληρωματικότητα των ενεργειών*, η οποία περιλαμβάνει: ειδικευμένο προσωπικό, πρόσθετο βοηθητικό προσωπικό, υποστηρικτικές υπηρεσίες, διαδικασίες διάγνωσης και αποκατάστασης, τεχνολογικά βοηθήματα, εργονομικές διευθετήσεις, διευκόλυνση της κινητικότητας και της προσβασιμότητας (World Health Organization, 1980). Όλα αυτά θα πρέπει να παρέχονται στο πλαίσιο της από κοινού εκπαίδευσης μαθητών χωρίς ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Σημαντικός είναι ο *ρόλος του δασκάλου μέσα στο σχολείο*. Η θέση του και οι σχέσεις που αναπτύσσει με τα παιδιά καθορίζουν και την προσέγγιση του ατόμου με ειδικές ανάγκες με έναν ξεχωριστό τρόπο μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, οι συμμαθητές, με τις στάσεις και τις θέσεις τους, βοηθούν το ανάπηρο παιδί, αλλά και τον ίδιο τους τον εαυτό. Ο χώρος του σχολείου αποτελεί έναν κατεχοχόν χώρο ένταξης και ενσωμάτωσης του παιδιού, που θα το οδηγήσει σταδιακά στην κοινωνία. Κατά την ένταξη το ανάπηρο παιδί διατηρεί τα αυθεντικά στοιχεία της προσωπικότητάς του, τα οποία επεκτείνονται, αξιοποιούνται καλύτερα και συμβάλλουν, ώστε να οδηγείται σε μια αυτοβελτίωση, ενώ κατά την ενσωμάτωση αυτά τα ουσιώδη, πρωταρχικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του αφομοιώνονται από το σύνολο και του αφαιρείται η μοναδικότητά του (Σούλης, 2002). Στην πορεία προς την *ενσωμάτωση* προηγείται η *ένταξη* (insertion), ακολουθεί η *αφομοίωση* (assimilation) και η πορεία ολοκληρώνεται με την ενσωμάτωση (integration) (Δελλασούδας 2003).

B. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΣΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Ως άτομα με ειδικές ανάγκες, με ιδιαίτερες ανάγκες ή με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες ή άτομα με αναπηρία, χαρακτηρίζονται τα πρόσωπα με αισθητηριακά, κινητικά, νοητικά και ψυχολογικά προβλήματα. Επιπλέον χρησιμοποιούνται οι όροι: άτομα με ιδιαίτερες δεξιότητες και ιδιαίτερες ανάγκες, άτομα με ειδικές ή πρόσθετες ικανότητες, άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (Δελτίο Πληροφοριών Ειδικής Αγωγής, 1994).

Στο νόμο 2817/14.3.2000 (ΦΕΚ 78, τ. Α') γίνεται λόγος για άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Σύμφωνα λοιπόν με τον πιο πρόσφατο νόμο:

Ως άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, (άρθρο 1) θεωρούνται τα άτομα που έχουν σημαντική δυσκολία μάθησης και προσαρμογής εξαιτίας σωματικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων. Στα άτομα αυτά (άρθρο 2) περιλαμβάνονται όσοι:

- α) έχουν νοητική ανεπάρκεια ή ανωριμότητα,
- β) έχουν ιδιαίτερα σοβαρά προβλήματα όρασης (τυφλοί, αμβλύωπες) ή ακοής (κωφοί, βαρήκοοι),
- γ) έχουν σοβαρά νευρολογικά ή ορθοπαιδικά ελαττώματα ή προβλήματα υγείας,
- δ) έχουν προβλήματα λόγου και ομιλίας,
- ε) έχουν ειδικές δυσκολίες στη μάθηση, όπως δυσλεξία, δυσαριθμησία, δυσαναγνωσία,
- στ) έχουν σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες και όσοι παρουσιάζουν αυτισμό και άλλες διαταραχές ανάπτυξης.

Στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες περιλαμβάνονται επίσης πρόσωπα νηπιακής, παιδικής και εφηβικής ηλικίας που δεν ανήκουν σε καμιά από τις προηγούμενες περιπτώσεις, αλλά έχουν ανάγκη από ειδική εκπαιδευτική προσέγγιση και φροντίδα για ορισμένη περίοδο ή για ολόκληρη την περίοδο της σχολικής τους ζωής.

Αντιθέτως δεν θεωρούνται άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες οι μαθητές που, για μόνο τον λόγο ότι η μητρική τους γλώσσα δεν είναι η ελληνική, εμφα-

νίζουν μειωμένη σχολική επίδοση. Ο Νόμος 2817/2000 (ΦΕΚ 78/14.3.2000 τ. Α') αποτελεί προϊόν μακράς κυοφορίας δεδομένου ότι πολλά σχέδια είχαν εκπονηθεί κατά το παρελθόν χωρίς να έχουμε φτάσει ως τώρα στη φάση κατάθεσης σχετικού νομοσχεδίου. Ο νέος Νόμος 2817 εισάγει καινοτομίες για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, όπως:

- 1) Την ίδρυση των Κέντρων Διάγνωσης Αξιολόγησης Υποστήριξης.
- 2) Την Αναβάθμιση της Ειδικής Αγωγής στο Πλαίσιο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
- 3) Το Εργαστήριο Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης από το 14^ο μέχρι το 22^ο έτος.
- 4) Τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια Ειδικής Αγωγής – Α' βαθμίδας.
- 5) Τη Συνεκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Παρά τη μακρά περίοδο που παρεμβλήθη μεταξύ του προηγούμενου Νόμου 1566/85 (Γ' κεφάλαιο με τίτλο Ειδική Αγωγή) και του νέου νόμου, ο νέος νόμος εξακολουθεί να εμφανίζει αδυναμίες, οι οποίες αναφέρονται στο ότι προβλέπει την εφαρμογή του σ' ένα σχολικό περιβάλλον μη προετοιμασμένο, κυρίως από πλευράς προσωπικού της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

B.1. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1980-1990

Στο νόμο 1566/ 30.9.85 (Φ.Ε.Κ. 167, τ. Α') άτομα με ειδικές ανάγκες θεωρούνται τα πρόσωπα τα οποία από οργανικά, ψυχικά ή κοινωνικά αίτια, παρουσιάζουν καθυστερήσεις, αναπηρίες ή διαταραχές στη γενικότερη ψυχοσωματική κατάσταση ή στις επιμέρους λειτουργίες τους και σε βαθμό που δυσκολεύεται ή παρεμποδίζεται σοβαρά η παρακολούθηση της γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, η δυνατότητα ένταξής τους στην παραγωγική διαδικασία και η αλληλοαποδοχή τους με το κοινωνικό σύνολο. Στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται ιδίως:

- α) οι τυφλοί και όσοι έχουν σοβαρές διαταραχές στην όραση,
- β) οι κωφοί και βαρήκοοι,
- γ) όσοι έχουν κινητικές διαταραχές,
- δ) όσοι έχουν νοητική καθυστέρηση,
- ε) όσοι εμφανίζουν επιμέρους δυσκολίες στη μάθηση (δυσλεξία, διαταραχή λόγου και άλλα) ή είναι γενικότερα δυσπροσάρμοστοι, στ) όσοι πάσχουν από ψυχικές νόσους και συναισθηματικές αναστολές,
- στ) οι επιληπτικοί,
- ζ) οι χανσενικοί,
- η) όσοι πάσχουν από ασθένειες που απαιτούν μακρόχρονη θεραπεία και παραμονή σε νοσηλευτικά ιδρύματα, κλινικές ή πρεβαντόρια και
- θ) κάθε άτομο νηπιακής, παιδικής ή εφηβικής ηλικίας, που δεν ανήκει σε μια από τις προηγούμενες περιπτώσεις που και που παρουσιάζει διαταραχή της προσωπικότητας από οποιαδήποτε αιτία.

Πριν αλλά και μετά τον νόμο **1566/85** είχαμε διάφορες ρυθμίσεις, οι οποίες αναφέρονται στα εξής θέματα:

Περί επαγγελματικής αποκατάστασης αναπήρων και εν γένει ατόμων μειωμένων ικανοτήτων (Ν. 963/79, ΦΕΚ 202/1979, τ. Α').

Περί Ειδικής Αγωγής, ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, απασχόλησης και κοινωνικής μερίμνης των αποκλινόντων εκ του φυσιολογικού ατόμων (Ν. 1143/81, ΦΕΚ 80/31.3.81, τ. Α').

Περί οργάνωσης και λειτουργίας των μονάδων Ειδικής Αγωγής (Π.Δ. 603/82, ΦΕΚ 117/21.9.82, τ. Α').

Περί ίδρύσεως Σχολής Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Π.Δ. 137/83, ΦΕΚ 60/11.5.83, τ. Α').

Περί συγκρότησης Ιατροπαιδαγωγικών Διαγνωστικών Ομάδων (Π.Δ. 472/83, ΦΕΚ. 181/83, τ. Α').

Κριτήρια αναγνώρισης τίτλων σπουδών ειδικής αγωγής που πραγματοποιήθηκαν σε σχολές του εξωτερικού (Υ.Α. Γ6/90/84, ΦΕΚ. 159/20.3.1984, τ. Α').

Ωρολόγιο και Αναλυτικό Πρόγραμμα γυμνασίων και λυκείων ειδικής αγωγής (Π.Δ. 172/86, ΦΕΚ. 65, τ.Α' 10.5.86).

Βασικές αρχές διασκευής, προσαρμογής και μεταγραφής των διδακτικών βιβλίων στο σύστημα Braille για χρήση από τους τυφλούς μαθητές (Υ.Α. Γ6/150, ΦΕΚ. 186/6.4.87).

Τροποποίηση και συμπλήρωση του συστήματος εισαγωγής σπουδαστών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Ν. 1771/88, ΦΕΚ. 71/19//4/88).

Προϋποθέσεις και τρόπος κάλυψης των δαπανών για τη δωρεάν μεταφορά μαθητών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Υ.Α. ΙΒ/4405, ΦΕΚ. 415, τ. Β' 21.6.88).

Μετατροπή των τεχνικών και επαγγελματικών σχολών του Εθνικού Ιδρύματος Αποκαταστάσεως Αναπήρων σε Τ.Ε.Σ. Ειδικής Αγωγής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Π.Δ. 293/88, ΦΕΚ. 136, τ. Α' 21.6.88).

Ίδρυση Τ.Ε.Σ. Ειδικής Αγωγής κωφών –βαρήκοων Θεσσαλονίκης (Π.Δ. 239/91, ΦΕΚ. 91/21.6.91).

Ο προηγούμενος νόμος 1566/85 περιλάμβανε τέσσερα άρθρα τα οποία αναφέρονταν στο σκοπό και τη μορφή της ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία (άρθρο 32), στην ιατροδιαγνωστική εξέταση, τη φοίτηση, τα προγράμματα και τα μέσα (άρθρο 33), τους φορείς (άρθρο 34), το προσωπικό (άρθρο 35) και τις αρμοδιότητες άλλων φορέων και οργανισμών (άρθρο 36).

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟ ΝΕΟ ΝΟΜΟ

Ο νέος νόμος 2817/2000 (ΦΕΚ 78, τ. Α') περιλαμβάνει πέντε άρθρα, τα οποία αναφέρονται:

- α) Στην έννοια, το σκοπό και το καθεστώς της εκπαίδευσης των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, δηλαδή των ατόμων με σημαντική δυσκολία μάθησης, και προσαρμογής εξαιτίας σωματικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων (άρθρο 1).
- β) Σε θέματα ίδρυσης, οργάνωσης και λειτουργίας των Κ.Δ.Α.Υ. (άρθρο 2).
- γ) Σε οργανωτικά θέματα σχετικά με το προσωπικό της ειδικής αγωγής (άρθρο 3).
- δ) Σε θέματα διορισμού του προσωπικού της ειδικής αγωγής (άρθρο 4) και σε μεταβατικά θέματα (άρθρο 5).

Μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία του νέου νόμου, ανεξάρτητα από το βαθμό της ολοκληρωμένης ή όχι προσέγγισής τους είναι τα εξής:

- α) Παραπομπή σε πλήθος προεδρικών διαταγμάτων και υπουργικών αποφάσεων για τη ρύθμιση ποικίλων θεμάτων οργάνωσης και λειτουργίας του όλου συστήματος.
- β) Η προσέγγιση του θέματος της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.
- γ) Η ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία των Κέντρων Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης (Κ.Δ.Α.Υ.).
- δ) Η προσθήκη νέων κλάδων στις τρεις κατηγορίες προσωπικού που θα στελεχώσει τις μονάδες που παρέχουν ή συμβάλλουν στην εκπαίδευση των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, δηλαδή: του εκπαιδευτικού προσωπικού, του ειδικού εκπαιδευτικού προσωπικού (ειδικής αγωγής, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, εξειδικευμένοι στον Σ.Ε.Π. ατόμων με αναπηρία, στην κινητικότητα, την νοηματική, θεραπευτές λόγου κ.ά.) και του βοηθητικού ειδικού προσωπικού (πτυχιούχοι τμήματος προσχολικής αγωγής για παιδιά με ειδικές ανάγκες, επιμελητές κοινωνικής πρόνοιας, νηπιοβρεφοκόμοι κ. ά).
- ε) Η μη οργανωμένη μορφή των περιεχομένων του νόμου και η μη χρησιμοποίηση ενιαίας –σταθερής ορολογίας.

Ο Νόμος 2817 πέραν του προσδιορισμού των κατηγοριών προσώπων που περιλαμβάνονται στον όρο «άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες» περιλαμβάνει και τα αναφερόμενα στη συνέχεια στοιχεία ως μια καινοτομία για την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Γ. 1. ΕΙΔΟΣ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Ο σκοπός της Ειδικής Αγωγής εμπερικλείεται στο γενικό σκοπό της αγωγής με πρωταρχικό στόχο την κατάργηση της διάκρισης και της διαφοράς. Η Ειδική Αγωγή αποτελεί μια ειδικά σχεδιασμένη παιδαγωγική διαδικασία, που ικανοποιεί τις ιδιαίτερες ανάγκες παιδιών με μειονεξίες. Ο νόμος 1566/85 έκανε λόγο για Ειδική Αγωγή και επαγγελματική εκπαίδευση, ενώ ο νόμος 2817/2000 αναφέρεται μόνο στην εκπαίδευση, για να τονίσει την ολόπλευρη και αποτελεσματική ανάπτυξη της προσωπικότητας των ατόμων με αναπηρία, τη βελτίωση και αξιοποίηση των δυνατοτήτων και ικανοτήτων τους, την ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία και την αλληλοαποδοχή τους από το κοινωνικό σύνολο.

Γ.2. ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ

Για την επίτευξη των γενικών και ειδικών στόχων της εκπαίδευσης λαμβάνονται μέτρα όπως η κατάρτιση και εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων και μεθόδων διδασκαλίας, η χρησιμοποίηση διδακτικού υλικού, η χορήγηση οργάνων και λοιπού ειδικού εξοπλισμού.

Γ.3. ΠΑΡΕΧΟΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

Αφορούν τη διάγνωση των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών, την αξιολόγηση, την παιδαγωγική και ψυχολογική υποστήριξη, τη φυσικοθεραπεία, εργοθεραπεία και αγωγή του λόγου, την κοινωνική και συμβουλευτική εργασία, τη μεταφορά και μετακίνηση και γενικότερα κάθε άλλη υπηρεσία που υποστηρίζει την ισότιμη μεταχείριση των παιδιών με αναπηρία.

Γ.4. ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΙΣΟΤΙΜΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

Η εκπαίδευση των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες πραγματοποιείται υπό δυο μορφές:

- 1) Σε αυτοτελείς σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής: α) Νηπιαγωγεία και Δημοτικά, β) Γυμνάσια, γ) Λύκεια, δ) Τεχνικά και Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια Α΄ και Β΄ βαθμίδας, ε) Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης.
- 2) Στο πλαίσιο του αμιγούς ενταξιακού μοντέλου (κοινά ή κανονικά σχολεία και τάξεις).
- 3) Στο πλαίσιο της μερικής ένταξης (συστέγαση κοινού σχολείου και σχολείου για μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, τμήματα μέσα στα σχολεία). (Δελλασούδας, 2005).

Η σχολική ένταξη και ενσωμάτωση, ως εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, αποτελεί μια βασική τάση που συγκλίνει στη θέση του *«ενός σχολείου για όλα τα παιδιά»*. (Unesco, 1994).

Μετά το 2000, τα είδη των σχολείων στα οποία φοιτούν μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες είναι τα εξής:

- α) Η συνήθης σχολική τάξη με παράλληλη στήριξη από εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής.
- β) Τα τμήματα ένταξης.
- γ) Τα αυτοτελή σχολεία ειδικής αγωγής, όταν η φοίτηση παιδιών με αναπηρία στα σχολεία του κοινού εκπαιδευτικού συστήματος καθίσταται δύσκολη, λόγω του είδους και του βαθμού του προβλήματος του.
- δ) Τα σχολεία ή τμήματα ιδρυμάτων ως παραρτήματα.
- ε) Το σπίτι. Για την εκπαίδευση του μαθητή με αναπηρία χρησιμοποιείται και το σύστημα της τηλε-εκπαίδευσης.

Γ.5. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

Εμφανίζονται προγράμματα δύο κατευθύνσεων:

- α) Αυτοτελή σχολεία ειδικής αγωγής. Στα σχολεία αυτά εφαρμόζονται ειδικά προσαρμοσμένα αναλυτικά και διδακτικά προγράμματα.
- β) Σχολεία γενικής, τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Γ.6. ΗΛΙΚΙΕΣ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΚΑΤΑ ΣΧΟΛΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ

Σε όλες τις τάξεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης παρέχονται εκπαιδευτικές και άλλες υπηρεσίες σε άτομα με αναπηρία ηλικίας έως 22 ετών.

Αναλυτικότερα: σε Νηπιαγωγεία και Δημοτικά σχολεία ειδικής αγωγής (4-14 ετών), σε Γυμνάσια ειδικής αγωγής (14-18 ετών), σε Ενιαία Λύκεια ειδικής αγωγής (18-22 ετών), σε

Τ.Ε.Ε. ειδικής αγωγής Α΄ βαθμίδας (14-19 ετών), σε Τ.Ε.Ε. ειδικής αγωγής Β΄ βαθμίδας (19-22 ετών), στα Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (14-22 ετών).

Γ.7. ΓΛΩΣΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Η γλώσσα της προφορικής διδασκαλίας είναι η χρησιμοποιούμενη για όλους τους μαθητές ελληνική προφορική γλώσσα, πλην των κωφών και βαρήκοων για τους οποίους είναι η ελληνική νοηματική.

Γ.8. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Για τους απόφοιτους ΤΕΕ ειδικής αγωγής και των Εργαστηρίων Ειδικής Επαγγελματικής Κατάρτισης χορηγείται απολυτήριο τίτλος και καθορίζονται επαγγελματικά δικαιώματα.

Γ.9. ΚΕΝΤΡΑ ΔΙΑΓΝΩΣΗΣ, ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ

Οι αρμοδιότητες των Κ.Δ.Α.Υ. αφορούν:

- α) την έρευνα για τη διαπίστωση του είδους και του βαθμού των δυσκολιών των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο σύνολο των παιδιών σχολικής και προσχολικής ηλικίας,
 - β) την εισήγηση για την εγγραφή, κατάταξη και φοίτηση μαθητών στην κατάλληλη σχολική μονάδα,
 - γ) εισήγηση για την κατάρτιση προσαρμοσμένων εξατομικευμένων ή ομαδικών προγραμμάτων ψυχοπαιδαγωγικής και διδακτικής υποστήριξης, δημιουργικής απασχόλησης,
 - δ) παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης και ενημέρωσης στους συμμετέχοντες στην εκπαιδευτική διαδικασία καθώς και στο περιβάλλον των μαθητών,
- καθορισμός του είδους των τεχνικών βοηθημάτων και οργάνων που χρειάζεται το παιδί στο σχολείο και στο σπίτι,
- ε) εισήγηση για την αντικατάσταση των γραπτών δοκιμασιών των μαθητών με προφορικές ή άλλες δοκιμασίες,
 - στ) εισήγηση για την κατάρτιση και εφαρμογή προγραμμάτων πρόιμης εκπαιδευτικής παρέμβασης,
 - ζ) συνεργασία με τα Κέντρα Κοινωνικής Υποστήριξης και Κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Γ.10. ΜΕΤΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ

Στα Διδασκαλεία Δημοτικής Εκπαίδευσης και Νηπιαγωγών (Ν. 2327/1995, ΦΕΚ 126 Α΄) εφαρμόζονται προγράμματα διετούς μετεκπαίδευσης για εκπαιδευτικούς που προρίζονται να διδάξουν στα σχολεία ειδικής αγωγής και τα ειδικά τμήματα ένταξης.

Γ.11. ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Συνιστώνται τρεις θέσεις σχολικών συμβούλων ειδικής αγωγής εκ των οποίων οι δυο ειδικότητας κωφών και βαρήκοων και η μια ειδικότητα τυφλών. Υπάρχει ένα περιθώριο με Π.Δ. να αυξάνονται οι θέσεις σχολικών συμβούλων ειδικής αγωγής.

Γ. 12. ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Προβλέπεται η ίδρυση τμήματος ειδικής αγωγής στο Π.Ι. και προσδιορίζεται ως έργο του η επιστημονική έρευνα, μελέτη και τεκμηρίωση των θεμάτων ειδικής αγωγής, ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη προγραμμάτων επιμόρφωσης, αναλυτικών προγραμμάτων, προώθηση και εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας, συνεργασία με άλλους φορείς κ.ά.

Καθώς διακρίνουμε από τις νομοθετικές ρυθμίσεις των ετών 1980-2000, η κοινωνική τάση σήμερα επικεντρώνεται στη σχολική, την επαγγελματική και την κοινωνική ένταξη.

Η πιο σημαντική κατηγορία προβλημάτων σχολικής ένταξης αφορά στα προβλήματα που προκύπτουν από τις ιδιαιτερότητες των ατόμων με αναπηρία και τα οποία θα πρέπει να έχουν αντιμετωπιστεί, στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, προτού τεθεί θέμα σχολικής ή επαγγελματικής ένταξης ή επανένταξης. Η γνώση των σχετικών προβλημάτων και του τρόπου και του βαθμού επίλυσής τους αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις εφαρμογής της σχολικής ένταξης. Μεταξύ των προβλημάτων αυτών περιλαμβάνονται:

1. η λειτουργική αποκατάσταση,
2. η πρόληψη ή η μη επιδείνωση της αναπηρίας και των επιπτώσεών της,

3. η αυτονομία ως προς την αυτοεξυπηρέτηση, την κινητικότητα, την μετακίνηση και πρόσβαση.

Τα άτομα με ειδικές ανάγκες, ιδιαίτερα τα παιδιά και οι νέοι, είναι αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας μας, συνάνθρωποι και συμπολίτες, με την ίδια ανθρώπινη αξία και αξιοπρέπεια, με δικαιώματα και καθήκοντα ανάλογα προς τις δυνατότητές τους. Καθώς προαναφέραμε η ειδική αγωγή, που στις μέρες μας βρίσκεται σε μια διαρκή εξέλιξη, στηρίζεται σ' ένα νέο φιλοσοφικό υπόβαθρο. Μέσα από τις νέες θεωρητικές και πρακτικές κατευθύνσεις, η ειδική αγωγή προβάλλει με νέο πρόσωπο, αποκτά νέες κοινωνικές, ανθρωπιστικές και πολιτιστικές λειτουργικές διαστάσεις, οι οποίες υποβοηθούν τον δοκιμαζόμενο νέο άνθρωπο να πετύχει την κοινωνική του αυτοπραγμάτωση αλλά και την οικογένειά του να καταξιωθεί ως σύστημα. Σήμερα, η ειδική αγωγή και το ειδικό σχολείο δείχνουν μια τάση μετάβασης από το κοινωνικό περιθώριο, όπου βρίσκονται, στο επίκεντρο της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Μια νέα παιδευτική λειτουργία αναπτύσσεται στις μέρες μας: η ειδική επαγγελματική κατάρτιση των ατόμων με προβλήματα, αδυναμίες και ιδιαίτερες ανάγκες και η υποβοήθησή τους για ένταξη στον εργασιακό χώρο (Φτιάκα, 2007). Με τη διαπαιδαγώγηση και ευαισθητοποίηση της ευρύτερης κοινωνίας, επιχειρείται μια αποτελεσματικότερη κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση των παιδιών που δυσλειτουργούν και έχουν ιδιαίτερες προσωπικές και εκπαιδευτικές ανάγκες. Επίσης, προβάλλεται και ενισχύεται ο παιδαγωγικός και θεραπευτικός ρόλος της οικογένειας σε θέματα ειδικής αγωγής του παιδιού. Αλλά και το ενδιαφέρον της πολιτείας εκδηλώνεται πλέον ενεργά για τη θεραπεία, την αγωγή, την επαγγελματική εκπαίδευση και την κοινωνική τους ένταξη, καθώς και για τα προβλήματα των οικογενειών τους.

Δ. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά θα καταλήγαμε ότι η ανάγκη για την αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης οδήγησε το κράτος σε νομοθετικές ρυθμίσεις που αναφέρονται στην ισότιμη θέση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στο σχολικό περιβάλλον, με αποκορύφωμα το νόμο του 2000.

Κι όλα αυτά γιατί και τα παιδιά με ειδικές ανάγκες έχουν το δικαίωμα εκπαίδευση που έχει κάθε παιδί και πρέπει να παρέχονται και σ' αυτά όλες οι ευκαιρίες για ισότιμη εκπαίδευση, καθοδήγηση και αποκατάσταση, προκειμένου να αναπτύξουν τις ικανότητές τους στον ανώτατο δυνατό βαθμό.

Εξάλλου η πολιτεία έχει ευθύνη για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες από τη γέννησή τους μέχρι την αποκατάστασή τους και την ανάπτυξη των ικανοτήτων τους. Επιπλέον έχει ευθύνη όσον αφορά την αποφυγή δημιουργίας περιοριστικού περιβάλλοντος κατά την άσκηση των πιο πάνω δικαιωμάτων των αναπήρων και την ένταξή τους στον ενιαίο κορμό της εκπαίδευσης. Καταληκτικά θα λέγαμε ότι η διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρία ανυψώνει ολόκληρη την εκπαίδευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Γενά, Α. (2002γ). Η κοινωνική αλληλεπίδραση παιδιών με Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές στο πλαίσιο της συνεκπαίδευσης. Στο *Διημερίδα της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρίας και των Παιδαγωγικών Τμημάτων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*. (Βόλος).
- Γεώργας, Δ. (1986). *Κοινωνική Ψυχολογία*. (Αθήνα).
- Δελλασούδας, Λ. (2005). *Διδακτική μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. (Αθήνα: Έκδοση του συγγραφέα).
- Δελλασούδας, Λ. (2003). *Σχολική ένταξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. (Αθήνα: Έκδοση του συγγραφέα).
- Διακήρυξη της Σαλαμάνκα και πλαίσιο δράσης για την ειδική αγωγή*. (1994). Παγκόσμια διάσκεψη για την Ειδική Αγωγή. Σαλαμάνκα. (Ισπανία, 7-10/6/1994. Αθήνα: Έκδοση της Ελληνικής Επιτροπής για την UNESCO).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. HELIOS II. (1996). *Ευρωπαϊκός οδηγός ορθής πρακτικής. Παροχή ίσων ευκαιριών στα ΑμΕΑ*. (Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων).
- Κρουσταλάκης, Γ. (1994). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες*. (Αθήνα: Έκδοση του συγγραφέα).
- Μαστρομιχαλάκη, Α. (2007). *Άτομα με ειδικές ανάγκες στην ελληνική παιδική λογοτεχνία (1975-2000)*. Διδακτορική διατριβή. (Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών – Φιλοσοφική Σχολή).
- Μπουζάκης, Σ. (2002). *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998)*. (Αθήνα: Gutenberg).
- Μπουζάκης, Σ. (2005²). *Συγκριτική Παιδαγωγική Ι*. (Αθήνα: Gutenberg).
- Μπουζάκης, Σ. (2005). *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*. (Αθήνα: Gutenberg).
- Νόμος 1143/81 (ΦΕΚ 80/31.3.81, τ. Α'). «Περί ειδικής αγωγής, ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, απασχολήσεως και κοινωνικής μερίμνης των αποκλινόντων εκ του φυσιολογικού ατόμων και άλλων τινών εκπαιδευτικών διατάξεων». (άρθρα 17, 20, 22).
- Νόμος 1566/85 (ΦΕΚ 167/85, τ. Α'). «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις».
- Νόμος 1771/88 (ΦΕΚ 71/19/4/88). «Τροποποίηση και συμπλήρωση του συστήματος εισαγωγής σπουδαστών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση».
- Νόμος 2817/2000 (ΦΕΚ 78/14.3.2000). για την «Εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις».
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2003⁵). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες*. τ. Α'. (Αθήνα: Έκδοση της συγγραφέως).
- Πρακτικά από το διεπιστημονικό ευρωπαϊκό συμπόσιο με τίτλο: *Άτομα με ειδικές ανάγκες*. τ. Β'. (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).
- Randall L. Braddom. (2000²). *Practical Aspects of Impairment Rating and Disability Determination. Physical Medicine and Rehabilitation*. (London Sauderw Company).
- Σούλης, Σ. (2002). *Παιδαγωγική της ένταξης. Από «το σχολείο του διαχωρισμού» σε ένα «σχολείο για όλους»*. τ. Α'. (Αθήνα: Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός).
- Vanderhaeghen, B. (1995²). *Ευρωπαϊκά προγράμματα και άτομα με ειδικές ανάγκες*. Στο *Άτομα με ειδικές ανάγκες*. τ. Β'. (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα).
- ΥΠ. Ε. Π. Θ. Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής. (1994⁶). *Δελτίο Πληροφοριών Ειδικής Αγωγής*. (Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β).
- World Health Organization: *International Classification of Impairments*. (1980). *Disabilities and Handicaps*. (Geneva: World Health Organization).
- Φτιάκα, Ε. (2007). *Ειδική και Ενιαία Εκπαίδευση στην Κύπρο*. (Αθήνα: Ταξιδευτής).